

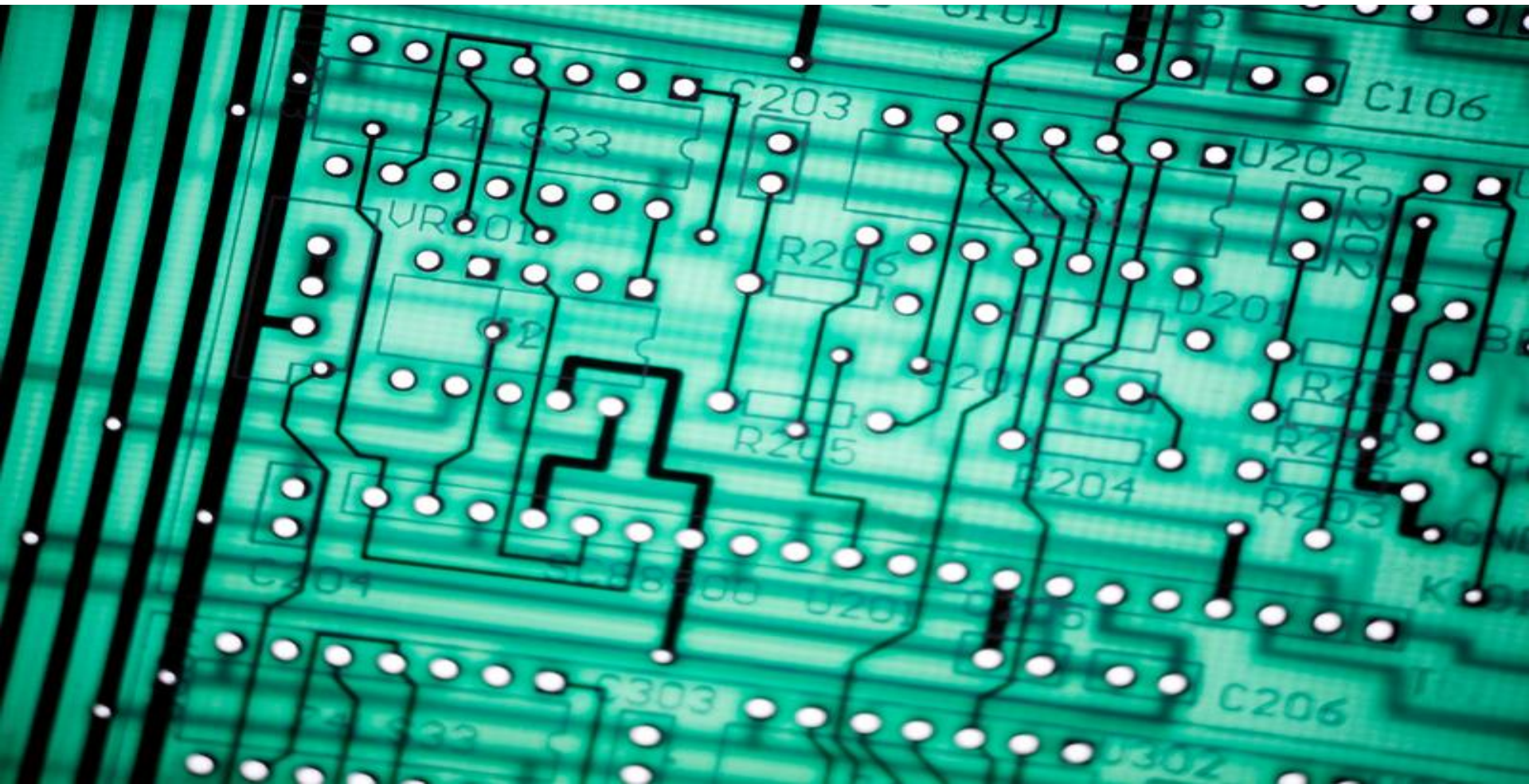
Opinbert eftirlit / félagslegt eftirlit

Fyrirlestur fyrir Félag félagsfræðikennara í framhaldsskólum

Margrét Lilja Guðmundsdóttir

11. ágúst 2016

Hvers vegna er tæknin áhugaverð félagsfræðilega?

Aðgangur að persónugreinanlegum upplýsingum um líf og hagi einstaklinga auðveldari en áður.

Hvers vegna?

☞ Betri tækni

☞ Hugmyndafræði – einkum eftir 11. sept. 2011

☞ Aukin krafa um að fyrirtæki sýni hagnað – sé vel stjórnað

Eftirlitsmyndavélar

Þversagnir samtímans

- Aukin friðhelgi með aukinni velmegun
 - Fólk hefur stærra húsnæði og meira svigrúm en áður
 - Meiri áhersla á sjálfræði, frelsi og réttindi
- Minni friðhelgi með aukinni tækni
 - *Tækniframfarir* nútímans hafa auðveldað eftirlit með einstaklingum og upplýsingasöfnun

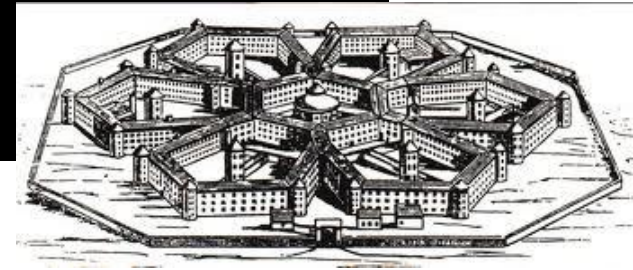
Friðhelgi einkalífsins – klassískur skilningur

- Friðhelgi (mannhelgi)
 - helgi sem einstaklingur hefur (líkt og landhelgi þjóða)
 - stjórnnum hvenær við sjáumst og hvenær ekki
 - stjórna því hvaða upplýsingar eru látnar öðrum í té eða hvernig manneskjan kemur öðrum fyrir sjónir
 - greinarmunur á opinberu og einkasvæði

- Umfjöllun um eftirlitsmyndavélar

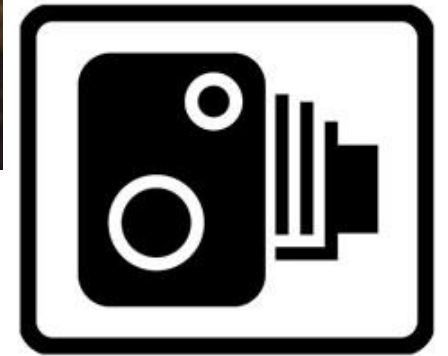

Óttinn sem agar

- „Panopticon“ (Jeremy Bentham, Foucault)
 - Stöðugt eftirlit með föngum og gæslumönnum þeirra.
 - Hugmyndafræði sem einkenndi þjóðfélagsþróunina á 20. öldinni, þar sem skráningar, mælingar og alls kyns söfnun upplýsinga um einstaklinga hafi orðið leið þjóðfélagsins til að aga fólk.
 - Valdið er mjög ósýnilegt - en á sama tíma alls ráðandi.
 - Fangavörðurinn ekki lengur manneskja heldur rafrænt auga upplýsingatækninnar
- Sá sem er (ef til vill) í turninum getur til að mynda séð hvað á sér stað í fangelsinu, en fangarnir sjá ekki inn í turninn og vita því aldrei hvort verið er að fylgjast með þeim. Þannig að vitneskjan (óttinn), um mögulegt eftirlit, agar fangana.

Erfitt að skoða eftirlitsþjóðfélagið án þess að rekast á einhvers konar tengingu við Panopticon

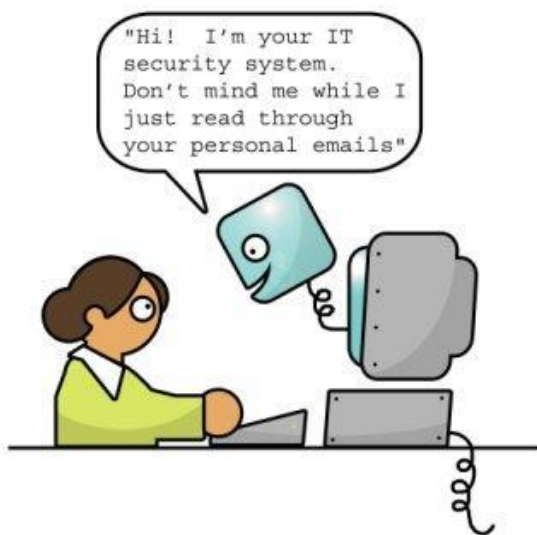

Fjölmargir fræðimenn reyna þó að losna undan panopticoni Foucault – ný tækni – ný nálgun

Umfang og aukin notkun eftirlitsmyndavéla

- Opinberir aðilar, almenningur jafnt sem atvinnurekendur eru í auknum mæli farinn að útbúa, opin svæði, heimili jafnt sem vinnustaði með öryggisbúnaði af ýmsum toga.
- Eitt af greinilegustu eftirlitstækjunum í dag eru eftirlitsmyndavélar sem oft eru nefndar „rafræna augað“

Eftirlitsmyndavélar á vinnustöðum

Vinsæl leið – auðveld leið – sparsöm leið

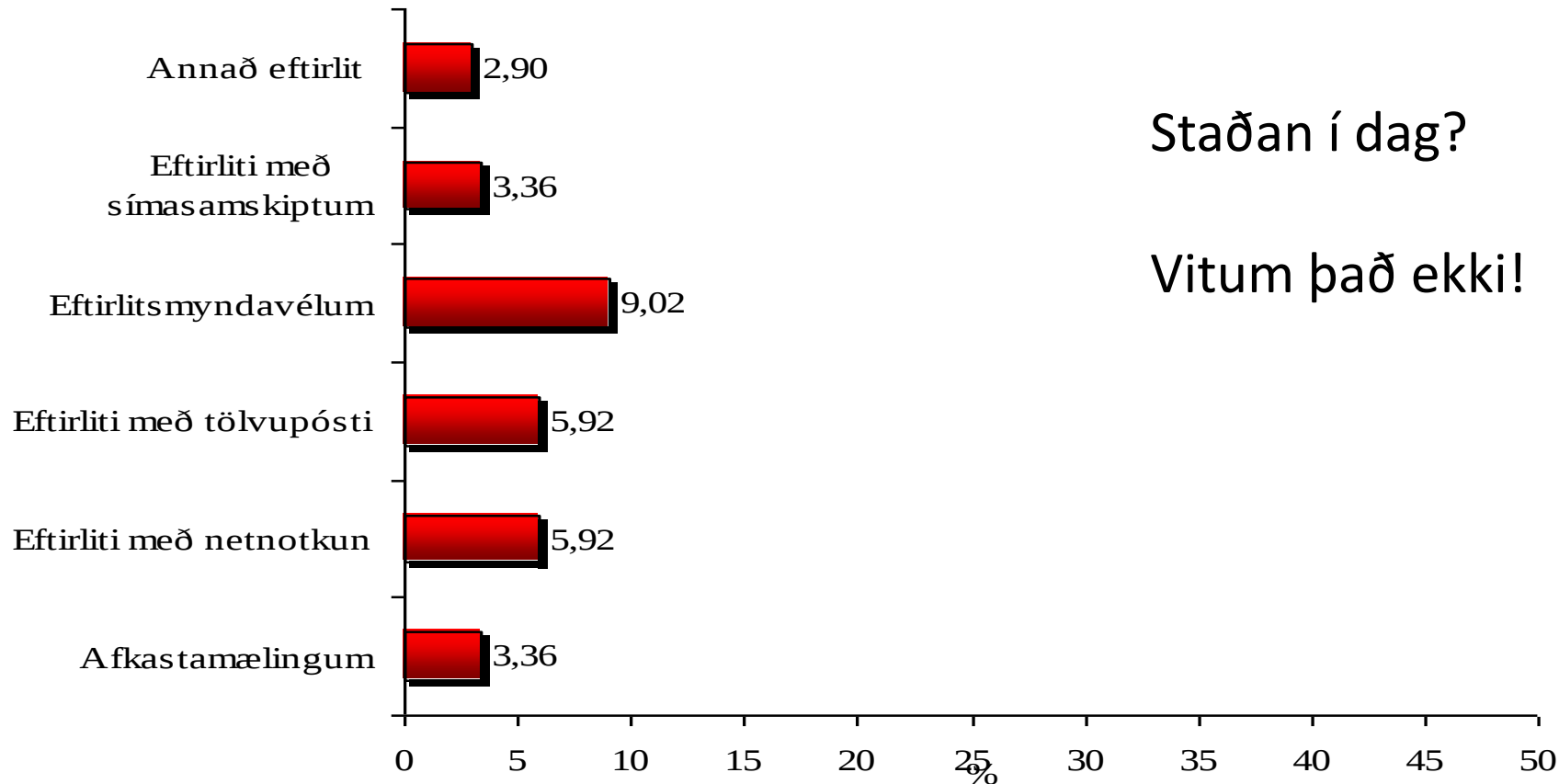
- „lausnirnar einskorðist bara við ímyndunarafl mannsins“ („Öryggi og hægðarauki“, 2002)
- „sé starfsmaður í afgreiðslu staddur á einum stað í húsinu og þurfi að senda símtal til viðtakanda sem staddur er annars staðar, þá getur starfsmaðurinn einfaldlega séð hvort viðkomandi sé staddur við borðið sitt í stað þess að láta símann bara hringja án afláts á meðan beðið er eftir svari“ („Öryggi og hægðarauki“, 2002)

Hverjir mega viðhafa vöktun með eftirlitsmyndavélum?

<http://www2.personuvernd.is/tolvunefnd.nsf/pages/26FF9CCF2873B203002570520038F3F1>

- Þeir sem uppfylla tiltekin skilyrði
 - Málefnalegur tilgangur
 - Öryggisskyni (t.d. til að tryggja öryggi starfsmanna)
 - Vöktun í eignavörsluskyni (til varnar að eignir séu skemmdar eða þeim stolið)
- Fræðsluskylða
 - Hvaða búnaður er notaður
 - Tilgangur vöktunar
 - Hvernig farið er með efnið/upptökur
 - Réttur til að andmæla
 - Réttur til að vita hvaða upplýsingar eru skráðar /eyða röngum upplýsingum / upplýsingar leiðréttar
 - Önnur atriði (t.d. að starfsmenn geti gætt hagsmuna sinna)

Undir hvers konar rafrænu eftirliti ert þú á vinnustað? (könnun frá 2002)

Staðan í dag?

Vitum það ekki!

Hvaða máli skiptir rafrænt eftirlit á vinnustöðum

- Hagræði!
- Hagnaður
- Streita
- Vantraust
- Kynjavinkill
- Samskipti
- Einhæfni

Eftirlit í opinberu rými

- Hvað verður til þess?
- Umfang þess?
- Hverju hefur það skilað

Eftirlitsmyndavélar í opinberu rými

- Opinbera útpenslan rakin til ársins 1993 í Bretlandi
 - Tveir tíu ára drengir nást á myndband leiða tveggja ára dreng úr verslunarmiðstöð, sem þeir síðar myrtu.
- Útbreiðsla CCTV í Bretlandi í raun einsdæmi en þó hafa mörg lönd fylgt í kjölfarið
 - 1.85 milljón véla – ein á hverja 32 íbúa Bretlands
- Hverju hefur þessi „væðing“ skilað?

Atburðirnir 11. september 2001 flýttu fyrir þróun eftirlitshugbúnaðar sem þegar var hafin, en þótti áður á mörkum hins leyfilega út frá sjónarhóli persónuverndar. Það gildi bæði um rafrænt eftirlit í opinberu rými og á vinnustöðum.

Tafla 1. Dreifing á eignarhaldi þeirra 290 véla sem skrásettar voru

Eigandi	Fjöldi
Verslanir	45
- Gullsmiðir	15
- Matvöruverslanir	12
- Bókaverslanir	7
- Fataverslanir	4
- Hjálpartækjaverslanir ástarlífsins	3
- Hannyrðavöruverslanir	2
- Gleraugnaverslanir	2
Barir, veitingastaðir og kaffihús	31
Bankar	23
Alþingi (óstaðfest)	22
Reykjavíkurborg	18
Sendiráð	16
Ráðuneyti	15
Eignarhaldsfélög	14
Heimili	14
Félagasamtök	10
Hótel	10
Eignamiðlanir	10
Rekstraraðilar húsnæðis við Laugaveg	9
Lögreglan	8
ÁTVR	7
Seðlabanki Íslands	6
Fjárfestingarsjóðir	5
Aðrir	27
Samtals	290

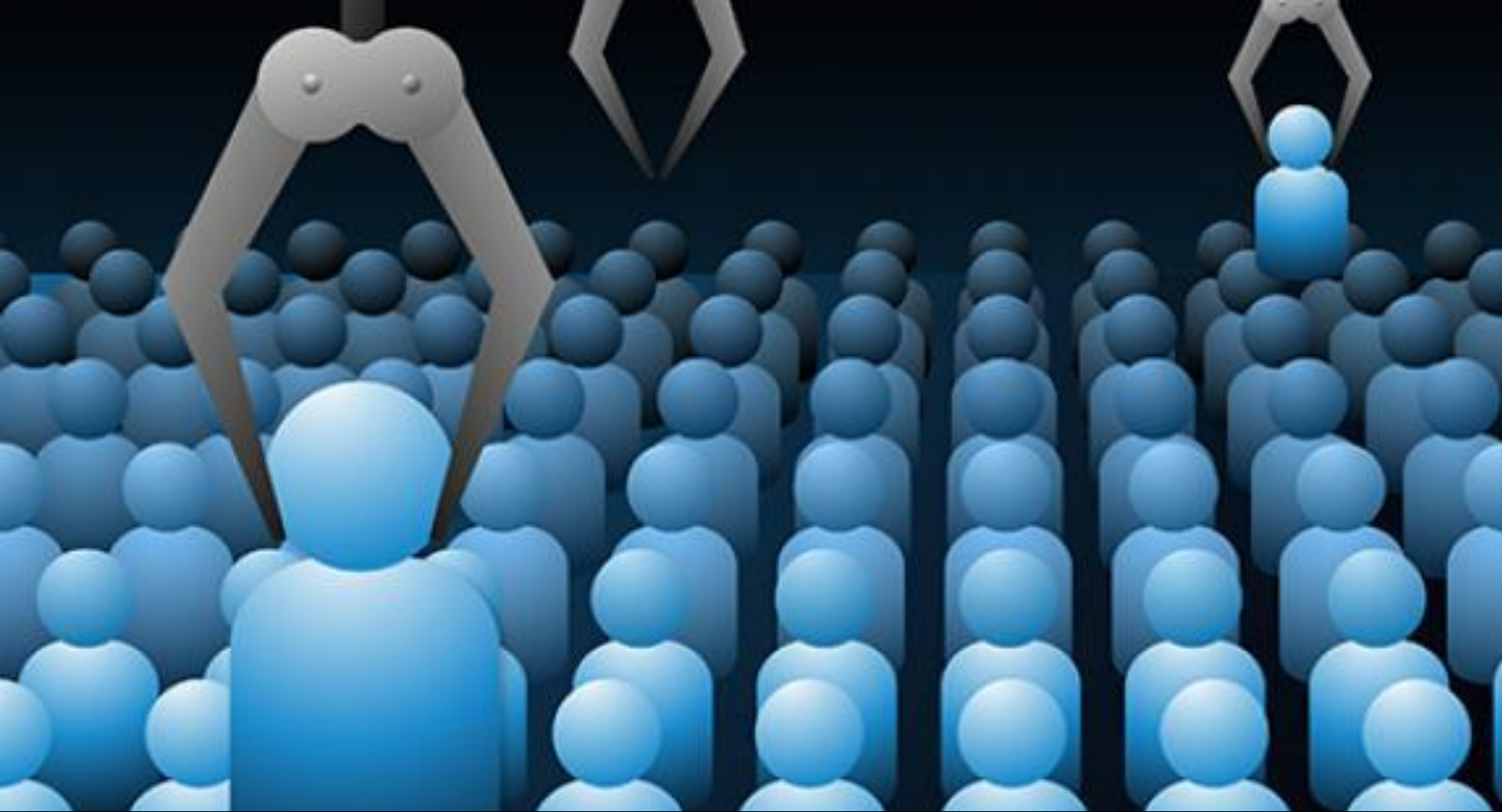
Úr grein þeirra Bryndísar og Valdimars (2010)

Umfjöllun...

- Öryggis- löggæslu- eftirlits-
- Koma í veg fyrir óæskilega hegðun
- Skemmdarverk
- Afbrot
- Aukið öryggi
- Hagræðing
- Ákveðinni tegund afbrota fækkar
- Önnur tegund flyst jafnvel til
- Stóri bróður
- Eftirlitsþjóðfélagið
- Ný tækni – ný tækifæri – nýir möguleikar

Höfum við eitthvað að fela?

Félagsleg flokkun (social sorting)

Félagsleg flokkun – Social sorting

- Skipulagt eftirlit með borgurum
 - Lausnin liggur í tækninni – ekki mannfrekar aðgerðir
 - Aukin áhersla lögð á söfnun, varðveislu og greiningu gagna
-
- Lyon um social sorting:
<https://www.youtube.com/watch?v=xtAa-f-1rTg>

Flokkanir líkt og...

- Flugvellir
 - Samræming öryggis og eftirlits / Security–surveillance harmonization
 - Schengen í Evrópu / Smart Border í N-Ameríku
- Atvinnurekendur
- Tryggingafélög
- Verslun/viðskipti
- Efnahagsleg staða/hverfi
- Önnur dæmi...

Opinbert eftirlit – eftirlit hins opinbera

- Ekkert nýtt við það þó vissulega meggi greina skil við 11.sept. 2001
 - Kaldastríðið
 - FBI / CIA
 - STASI
 - ...
 - Hleranir á íslenskum stjórnámálamönnum
 - (sjá m.a. Rannsóknir Guðna Th. Jóhannessonar)

- Stjórn mála/ráðamenn benda á nauðsyn þess að efla öryggi ríkja og tryggja þau þannig fyrir „utanaðkomandi“ ógnum. Réttlæting fyrir auknu eftirliti er jafnan sótt í nauðsyn þess að vernda borgarana fyrir þessum óæskilegum ógnum og er þá jafnan vísað til 11. september og annarra atburða af sama meiði

Björn Bjarnason, þáverandi dómsmálaráðherra, 2003

Framtíð og skipulag löggæslu. Sótt 27. nóvember 2003 af <http://domsmalaraduneyti.is/frettir/nr/60>
nú á <http://www.bjorn.is/greinar/nr/2569>

- „...hvert ríki [þarf] að gera ráðstafanir í því skyni að tryggja öryggi borgara sinna gegn hryðjuverkaárás og auk þess að taka þátt í alþjóðlegu samstarfi í því skyni að vinna bug á þeim, sem undirbúa hryðjuverk“.
-„hin frjálsu og opnu þjóðfélög þurfa að laga sig að nýjum kröfum. Gæta verður þess, að kröfurnar vegi ekki um of að mannréttindum, friðhelgi einkalífs og frelsi til orðs og æðis en veiti þó svigrúm til nægilegs aðhalds gegn ódæðismönnum

Tilgangur - réttlæting

- Oftar en ekki vísað til lögreglu – löggæslu í þessu sambandi
- Eftirlit til að stemma stigu við glæpum
- Eftirlitsþjóðfélagið – „total control“

Tilgangur samfélaga – tilgangur hins opinbera

Hlutverk lögreglu

2. gr. Lögreglulaga segir um hlutverk lögreglu

- a. að gæta almannaöryggis og halda uppi lögum og reglu, leitast við að tryggja réttaröryggi borgaranna og vernda eignarrétt, opinbera hagsmuni og hvers konar lögmæta starfsemi,
- b. að stemma stigu við afbrotum og koma í veg fyrir athafnir sem raska öryggi borgaranna og ríkisins,
- c. að vinna að uppljóstran brota, stöðva ólögmæta háttsemi og fylgja málum eftir í samræmi við það sem mælt er fyrir um í lögum um meðferð [sakamála]¹⁾ eða öðrum lögum,
- d. að greiða götu borgaranna eftir því sem við á og aðstoða þá þegar hætta steðjar að,
- e. að veita yfirvöldum vernd eða aðstoð við framkvæmd starfa sinna samkvæmt fyrirmælum laga eða venju eftir því sem þörf er á,
- f. að starfa í samvinnu við önnur stjórnvöld og stofnanir sem hafa með höndum verkefni sem tengjast starfssviði lögreglu,
- g. að sinna öðrum verkefnum sem henni eru falin í lögum eða leiðir af venju.

Forvirkar rannsóknarheimildir lögreglu og persónuvernd

(Stefán Eiríksson, 2013 <http://logfraedingur.unak.is/pistlar.asp?fid=83>)

Grein þessi er unnin upp úr erindi sem höfundur flutti á ráðstefnu um persónuvernd og friðhelgi einkalífs í Háskóla Íslands í október 2012

- Rannsóknir mála hjá lögreglu eru liður í því að gæta almannaoðryggis og tryggja réttaröryggi borgaranna. Í grófum dráttum má skipta slíkum rannsóknum í tvennt.
- Annars vegar sinnir lögreglan hefðbundnum sakamálarannsóknum, sem hefjast á grundvelli sakamálalaga vegna vitneskju eða gruns um að refsivert brot hafi verið framið.
- Hins vegar rannsakar lögreglan og kortleggur eitt og annað í þeim tilgangi að koma í veg fyrir afbrot og aðrar ófarir, þ.e. stundar það sem gjarnan er kallað **forvirkar rannsóknir**.

Forvirkar rannsóknarheimildir

(Benedikt Smári Skúlason. (2012). *Forvirkar rannsóknarheimildir. Beiting þeirra í störfum lögreglu og upplýsingaþjónusta*. Meistararitgerð í lögfræði. Sótt 30.janúar 2015 af <http://hdl.handle.net/1946/11427>)

- „Forvirkar rannsóknarheimildir eru réttarheimildir, oftast nær lög eða stjórnvaldsfyrirmæli, sem heimila rannsókn, tilteknar rannsóknaraðferðir, heimildaöflun, eftirlit eða notkun þvingunarráðstafana af hálfu yfirvalda eða stofnana, á einstaklingum, hópum, lögaðilum, aðstæðum og/eða tilteknu atferli, vegna hugsanlegra eða ætlaðra brota sem að jafnaði eru talin ógna almenningi, öryggi ríkisins og/eða sjálfstæði þess. Undir þessi brot falla m.a. brot á borð við skipulagða brotastarfsemi og hryðjuverk. Forvirk rannsókn fer fram áður, eða samhliða því, að eiginlegt brot er framið, í þeim tilgangi að koma í veg fyrir, og/eða uppræta, brot áður en það er fullframið. Þá má einnig nota sérstakar forvirkar heimildir í höndum upplýsingaþjónustna við gerð áhættumata og greininga á stöðu í þjóðfélaginu.“

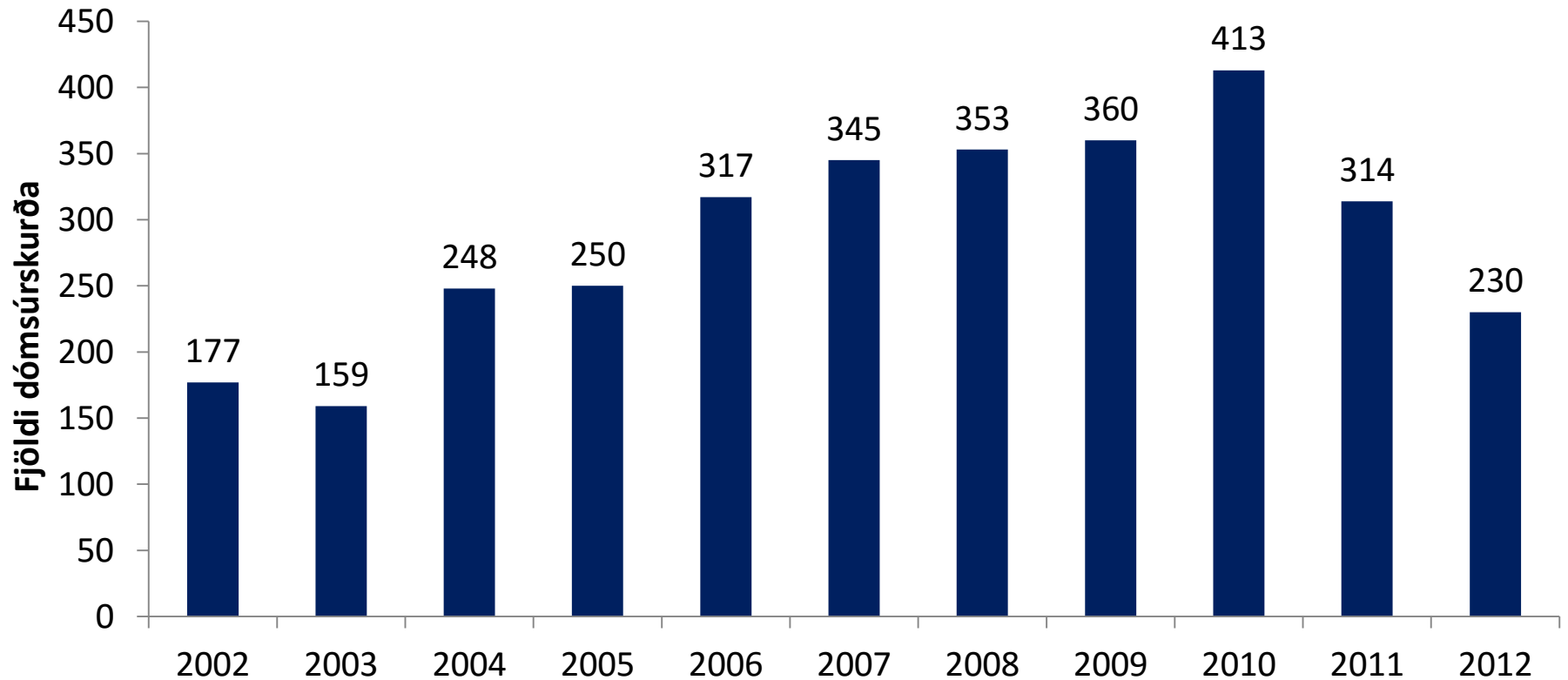
Dæmi um aðgerðir...

Símhleranir

- Það sem er mögulegt að gera í dag var EKKI mögulegt að gera fyrir einhverjum árum.
- Samanburður á fjölda t.d. símhlerana gefur því alls ekki rétta mynd

Símhlerun of einfalt orðalag...

- notað til að finna út staðsetningu á síma á ákveðnum tíma
- Hlusta á símtöl viðkomandi
- Hvaða númer er að fara í ákveðið tæki og við hverja er talað við
- Heimild veitt til að hlusta öll númer sem viðkomandi er með skráð á sig
- Heimild til að fá upplýsingar af símkorti
- Heimild til að fá upplýsingar um tölvupóst viðkomandi
- Heimild til að fá upplýsingar um símanotkun viðkomandi (tengt ákveðnum númerum) yfir ákveðið tímabil

Mynd 1. Fjöldi dómsúrskurða sem heimiluðu notkun rannsóknarúrræða er tengjast símhlustun 2002 til 2012 eftir upphafsgildistíma úrskurðar (heimild, lögreglustjórinn á Höfuðborgarsvæðinu, 2012)

Hvað getur mögulega skýrt breytt viðhorf samfélagsins - breytt viðhorf til símhlerana

- Svar ráðherra frá árinu 2006 (Björn Bjarnason, dómsmálaráðherra svarar Björgvini G. Sigurðssyni)
- Skráning upplýsinga hófst með skipulögðum hætti árið 2000
 - Frá 2000 til 2005 hleraði lögreglan í Reykjavík 250 einstaklinga
 - Hjá héraðsdómum landsins skráðar 779 heimildir
 - 583 hjá héraðsdómi rvk.
 - Í svari ráðherra kom fram að ekki væri hægt að sundurgreina þær 583 heimildir en yfirgnæfandi meirihluti vegna gruns um sölu eða dreifingu fíkniefna
 - Hjá öðrum dómsstólum auðveldara að fá greiningu
 - Af 196 úrskurðum 173 tilfelli vegna gruns um sölu/dreifingu fíkniefna

staðhæfingar eins og...

- „Hleranafúsk“
- „Eftirlit með eftirlitinu“
- „Sérstakur saksóknari getur hins vegar ekki firrt sig ábyrgð á klúðrinu“
- „frjálslega umgengni um heimildir laga til símahlerana“

Lögmenn og stjórnámálamenn stíga fastar niður en nokkru sinni.

NB! Ljóst að eftirlit með t.d. símhlerunum verulega ábótavant

Félagslegt eftirlit – Social Surveillance

Félagslegt eftirlit – Social Surveillance

- Hvað er átt við með „félagslegu eftirliti“
 - Skoðun, slúður, eftir-grennslan
 - Safnað af einstaklingum um aðra einstaklinga / kunningja / vini
- Ákveðin hegðun sem er viðurkennd (normaliseruð) af samfélagsmiðlum
- Netið – samfélagsmiðlarnir gegna hér lykilhlutverki
- Hugtakið „vinur“ villir sýn
 - fletur út – bælir niður raunverulega valdastöðu
 - d. Yfirmaður /starfsmaður; kennari / nemandi; foreldri / barn

Watching and being watch

- Þátttaka
 - Við setjum gögn á netið
 - Tökum þannig þátt í því eftirliti sem á sér stað af fyrirtækjum, samskiptamiðlum o.s.frv.
 - Það sem einkennir þátttöku er að þátttakendur setja fram efnið sjálfir
 - Er þetta í raun eftirlit...?

- Þar sem gögnum er komið á framfæri og unnið með þau megi skilgreina sem einhverskonar form af eftirliti
- Notendur samfélagsmiðla kunna að hafa annan tilgang
 - En ákveðið eftirlit þó partur af því

„sástu það sem ég setti á Facebook...”

“I’ve grown up with technology so I don’t know how it was before this boom of social networking. But it just seems like instead of spending all of our time talking to other individual people and sharing things that would seem private, we just spend all of our time putting it in one module of communication where people can go and access it if they want to. So it’s just more convenient”.

(Alicia 17 ára)

- Tilgangur að deila gögnum
- Tilgangur að safna gögnum
- Tilgangur að nota gögn
 - Greina – og nýta í ákveðnum tilgangi
- Lyon: Social media is always surveillant

Rannsóknir hafa sýnt...

- Yngri notendur (18-35 ára)
- Viljugri til að deila upplýsingum
- Hlaða niður forritum sem geta staðsett þau
- Meirihlutinn þó andvígur notkun án samþykkis
 - T.d. að upplýsingum til þriðja aðila (lögreglu / yfirvalda)
- Minnihluti meðvitaður um hvernig megi tryggja persónuvernd

Notendur samfélagsmiðla...

- Hvernig nota þeir slíka miðla til að hafa eftirlit...
- Fylgist þú með öðrum (tracking and monitoring)
 - USA 29%
 - Kanada 27%
 - UK 26%
- Meirihlutinn taldi að þeir sem verið sé að fylgjast með (af þeim) væri ósáttir ef þeir vissu af því að þeir væru undir eftirliti annarra

Rannsóknir hafa sýnt...

- Mikill meirihluti þeirra sem fylgjast með öðrum á samfélagsmiðlum líta á það sem „fair game“ – þessar upplýsingar eru opinberar
- Á sama tíma...
- Mikill meirihluti lítur á það sem brot á friðhelgi sé fylgst með þeim með sama hætti
- Flókið samband sem þarf að skoða miklu frekar

- Fræðimenn varpa fram þeirri spurningu hvort við getum talað um
 - Menningarbundið eftirlit
 - Þar sem ákveðin hefð ríkir fyrir félagslegu eftirliti – online eftirliti
 - Þörf fyrir að benda fólki á
 - Hvað verður um gögnin
 - Hvernig eru þau nýtt
 - Hvaða afleiðingar getur það haft í för með sér
 - Nýjar siðferðilegar spurningar

Behavioral targeting – „atferlis skotspónn“

- Í stað þess að fylgjast með „okkur“ er fylgst með „mér“
- Sjónum beint að einstaklingnum og þeim gögnum sem hann veitir – skilur eftir
- „njósnað“ um neytandann
- Börn og leikir?!

Athyglisverð þróun þegar kemur að netnotkun barna

- Í upphafi – tækifæri og ákveðið frelsi (t.a.m. frá fullorðnum)
- Í dag umræðan um eftirlit með notkun barna og ákveðin neikvæðni
- Traust til fyrirtækja þverrandi
 - Börn og unglingar grípa til aðgerða til að „fela“
 - Þó svo órjúfanlegur partur að lífi þeirra

Ungmennni sækjast eftir umtali/athygli en einnig friðhelgi

You don't mind [other] people reading it, but it's your parents, you don't really want your parents seeing it, because I don't really like my parents sort of looking through my room and stuff, because that's, like, my private space.

(quoted in Livingstone 2008: 405)

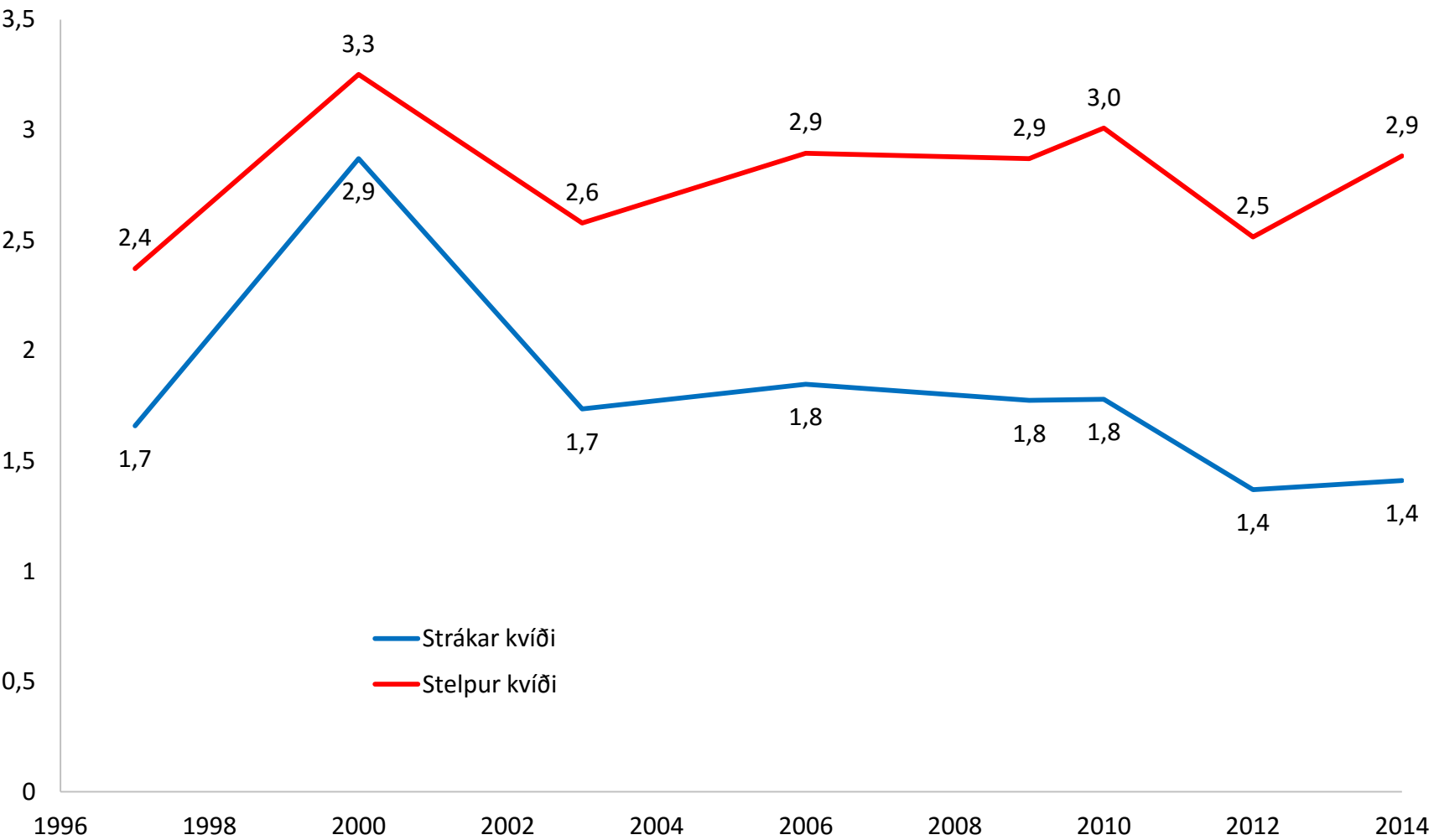
Persónuupplýsingar

- Notaðar til að aðlaga þitt „online“ umhverfi
- T.a.m. Strákar eitt / Stelpur annað
- Pokémon go?! Ótakmarkaðir möguleikar

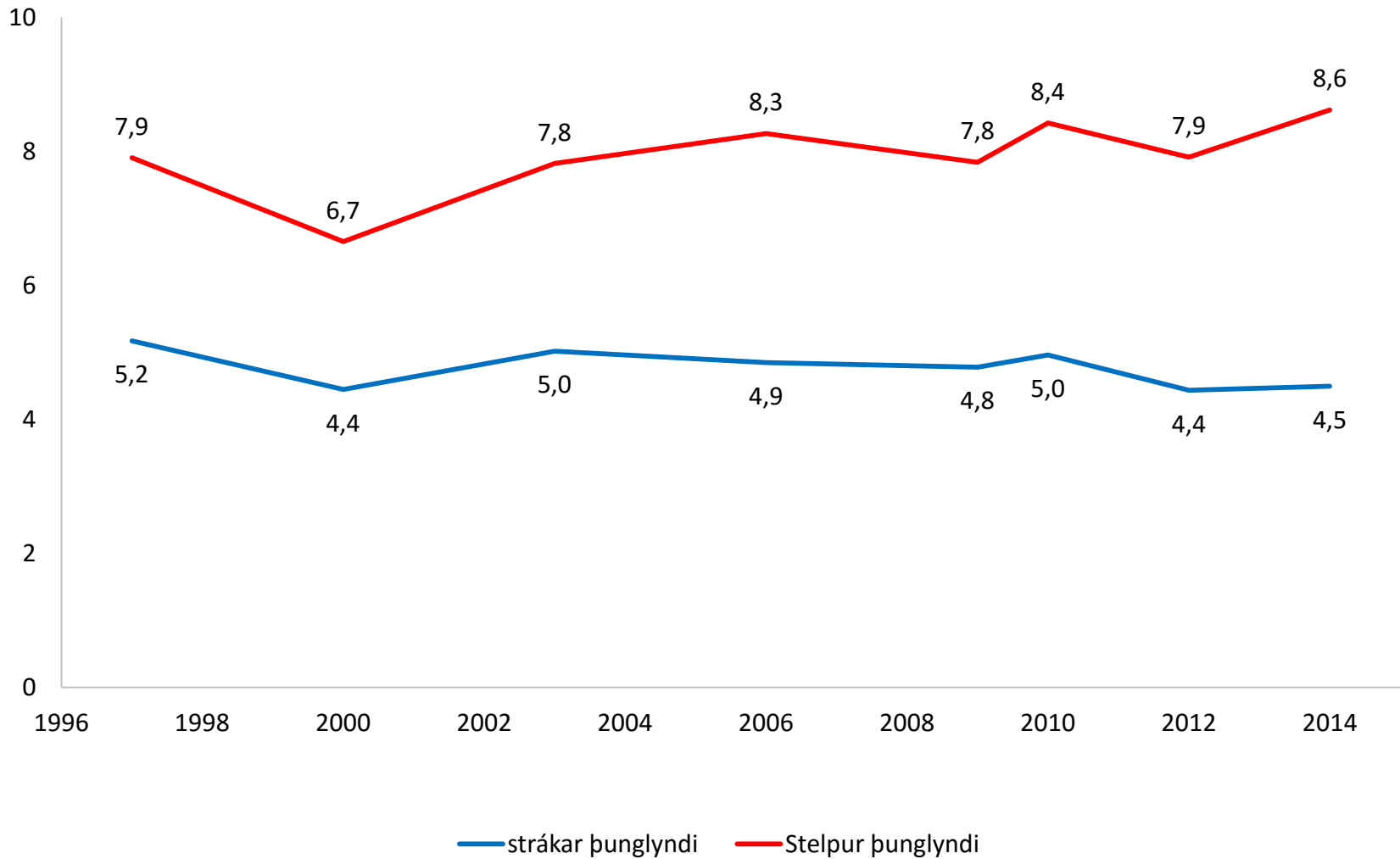

Líðan og samfélagsmiðlar
Íslenskur veruleiki

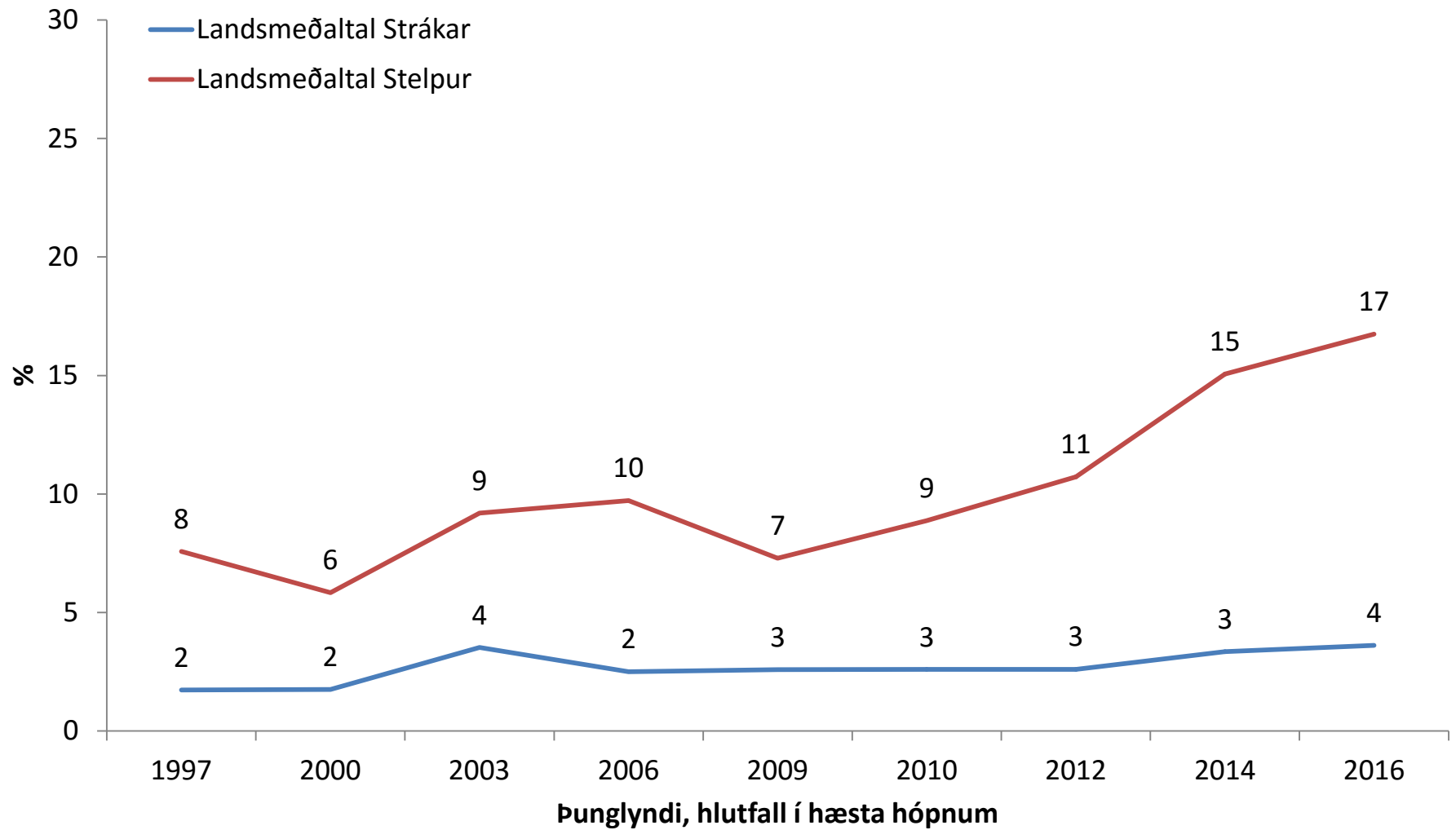
Meðaltal kvíðaeinkenna fyrir stelpur og stráka (9. og 10. bekk) frá 1997 til 2014

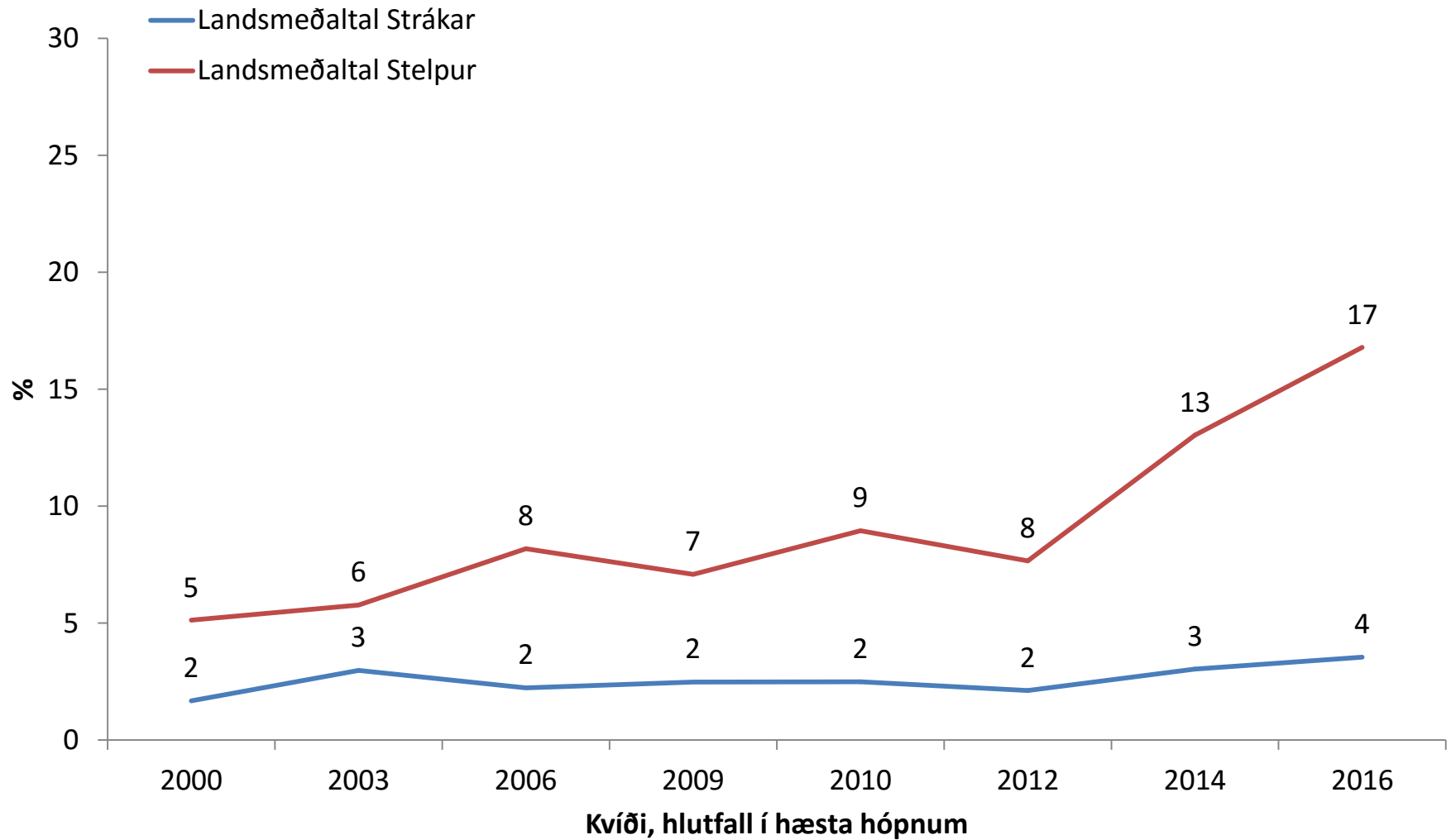
Meðaltal þunglyndiseinkenna fyrir stelpur og stráka (9. og 10. bekk) frá 1997 til 2014

Hlutfall stelpna og stráka í 9. og 10. bekk sem skora hæst á þunglyndiskvarðanum, árin 1997 til 2016 fyrir landið í heild

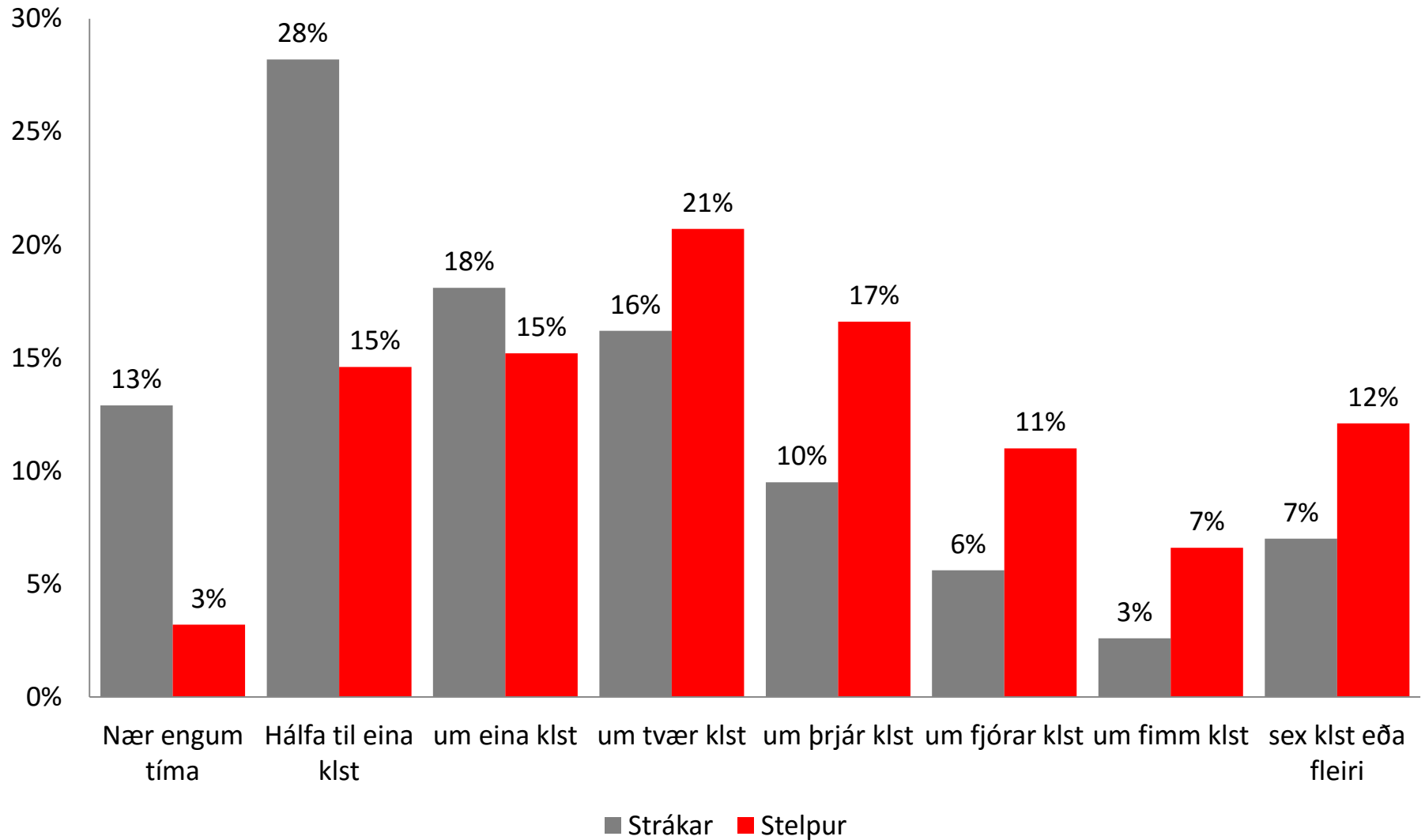

Hlutfall stelpna og stráka í 9. og 10. bekk sem skora hæst á kvíðakvarðanum, árin 1997 til 2016 fyrir landið í heild.

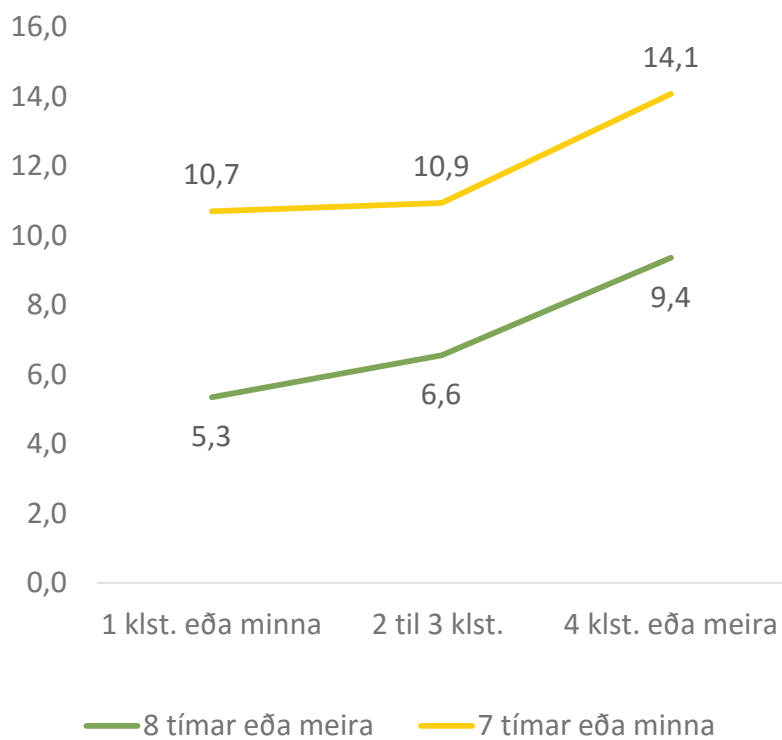
Tíma varið daglega á samfélagsmiðlum árið 2016

Stelpur og strákar í 9. og 10.bekk

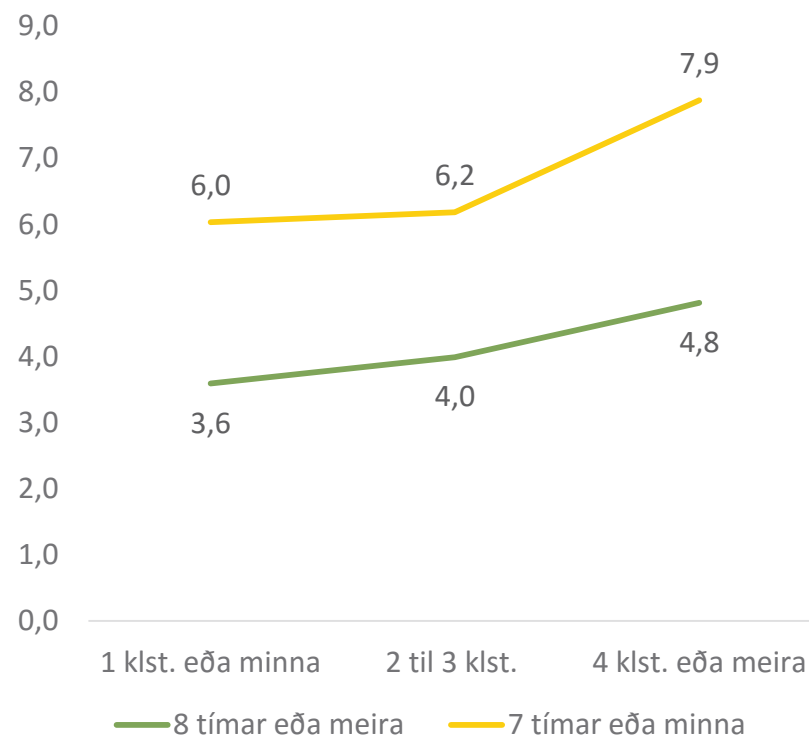

Þunglyndiseinkenni – samfélagsmiðlar og svefn

STELPUR Í 9. OG 10. BEKK

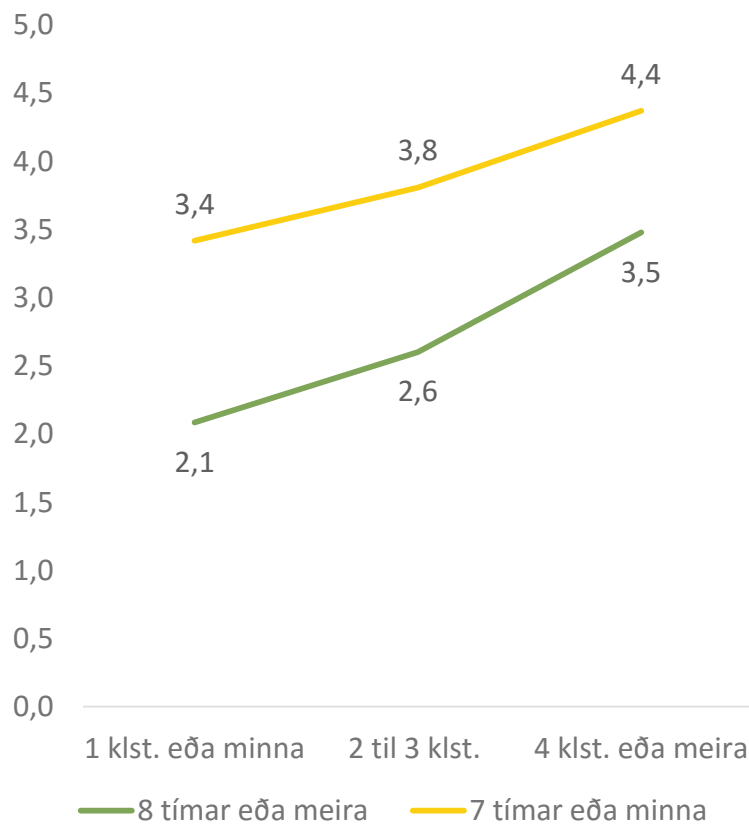

STRÁKAR Í 9. OG 10. BEKK

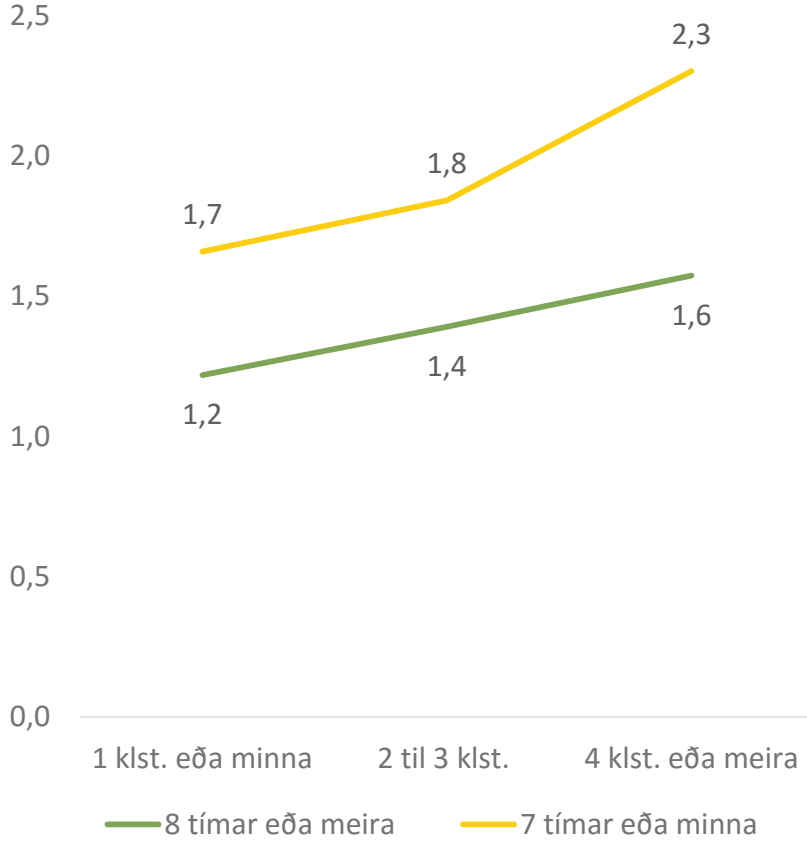

Kvíðaeinkenni – samfélagsmiðlar og svefn

STELPUR Í 9. OG 10. BEKK

STRÁKAR Í 9. OG 10. BEKK

Hvað getur skýrt kvíða- og þunglyndiseinkenni?

- Ljóst að foreldrar/forráðamenn og fagfólk upplifa vandann
- Margt sem spilar inn í
 - Tíma varið í samskiptamiðla
 - Það að upplifa skort
 - Upplifa stríðni á netinu
 - Sjáum **EKKI** tengsl milli fjölda skipta í íþrótt- og tómstundastarfi
 - Þarf að skoða betur og þá miða við klukkustundir
- Flókið samspil – leysum ekki með því að banna eitt né neitt

Hvaða stefnu ætlum við að móta? – ætlum við að móta stefnu?

- Hvernig viljum við að börnin okkar umgangist samfélagsmiðla
 - Aldurstakmörk virt
 - Tíma varið í notkun
 - Hvernig er notkunin
- Hverjar eru fyrirmyndirnar?
 - Frá móðurkviði....
- Samstaða
 - Foreldra/forráðamanna
 - Skóla / kennara / sveitarfélaga
 - Almennar leikreglur

Takk fyrir áheyrnina